

„Ez csak egy passzió” – film az asztaltáncoltatás népi/populáris formáiról

Szacsvay Éva – Tari János: „Fába szorult lélek” –
a szellem történeti filmdokumentációja.
Néprajzi Múzeum – Magyar Történelmi Filmalapítvány, 2009

A néprajzi/antropológiai filmes terepmunka az érzékfölötti valóságba, a racionalitáson túli szférába vezeti a nézőt, amely már témaválasztásában is érdekfeszítő. Néprajzi/antropológiai szempontú filmes megközelítésére alig van példa,¹ jóllehet a szellemhitről alkotott egyfajta kép mindennapi tudásunk része, s ki-ki idejekorán valamilyen formában, akár szépirodalmi olvasmányai során találkozhatott vele.² S hogy a téma milyen mértékben folyamatosan része a jelenvalónak, példázzák a mozifilmek, újabban már tévésorozatok is, amelyek a szellemhit mediasztikus gyakorlatára alapozzák témájukat,³ így a tudományosság felől érkező felvetés időszerűsége nem kétséges. Nézőkre gyakorolt hatásának ereje pedig éppen abban mérhető, hogy a fikciós filmekkel ellentétben dokumentum műfajának megfelelően valóságos embereket, eseteket, jelenségeket mutat be.

Az önmagát dokumentációs filmnek meghatározó vállalkozás fő mondanivalója köznapjaink ismereteink szerint egyet jelent a spiritiszta szeánszok holtak szellemét megidéző technikájával, az asztaltáncoltatással.

A felvetett téma háttérében meghúzódó tapasztalat szerint a jelenség, ha nem vagyunk iránta érzéketlenek, kézzelfogható közelségben van, felbukkanhat anélkül is, hogy keresnénk, mindennapi találkozásokban, szakmai munkakapcsolatokban is. Ezeket a személyes kapcsolathálóban fennakadt eseteket ragadta meg, gyűjtötte össze, majd továbbgondolva/-kutatva fűzte fel a szellemhit különféle megnyilvánulásainak tematikai fonalára a szerzőpáros múzeumi és más kollégák segítségével (Katona Edit és Turai Tünde néprajzkutatók, Kovács Pál tanár).

A dokumentumfilm kiemelt célját tekintve az asztaltáncoltatás népi, falusi/populáris gyakorlatban meghonosodott formáját/formáit mutatja be két, egymással analóg példán, illetve egy, az asztaltáncoltatás technikájának „túlvilági levélként” ismert változatán keresztül. Az analóg esetek közül az egyiket a Nógrád megyei Vanyarcon vették fel, a másik az erdélyi Somlyóújlakon (Uileacu Șimleului, Románia) készült; a túlvilágról tudósító levélírást pedig egy budapesti helyszínen örökítették meg.

A két analóg, „akcióban”, in situ megjelenített asztaltáncoltató-eset a film építke-

zésének főcspása. Sikerül-e mozgásba hozni az asztalt, milyen módon valósul ez meg, és milyen célt szolgál a művelet? E kérdések köré szervezhető a végigkísért eseménysor, amelynek dramatikáját gyorsan pergő, más és más műfajú, illetve beszédmódú részek szakítják meg.

A bevágott jelenetek egyfelől elbeszélések az asztaltáncoltatás egyes megtörtént eseteiről, a közelebbi és távolabbi múltból idézve, amelyek kiterjesztik a kortárs jelenség időbeli határait. Pócs Éva folklorista mesél élményéről, amikor a háborús évek alatt, a vidéki nyaralások idején jött ismételtén divatba a jelenség; népszerűségének oka a történelmi krízis lehetett. Majd Makórol idéznek fel egy másik esetet a „túlvilági levél” keletkezéséről (1948); végül Eperjessy Ernő néprajzkutató beszél a Somogy megyei Szentmihályhegyen 1950-ben gyűjtött anyagáról, illetve a közelmúltból egy érzékletes beszámoló szól a baráti körben űzött asztaltáncoltatásról.

A leíró részek, „néprajzi adatok” közé ékelődnek a hivatalos, legitim tudomány különböző szakterületeiről felkért szakemberek hozzászólásai (irodalomtörténész, történész, parapszichológus, orvosantropológus, folklorista, lelkész), illetve megszólalnak az alternatív, nem hivatalos tudományokban jártas személyek (látó/gyógyító ember, numerológus/számmisztikus) is. A jelenségről beszélnek továbbá még olyan falusiak, akik maguk is részt vettek már korábban asztaltáncoltató összejövetelen, vagy hallottak róla, és véleményüknek adnak hangot. Végül a filmben teret kaptak – igaz, csak érintve a témát – olyan, a népi hitvilág gyakorlatából ismert specialisták is, mint a „halottlátók/látók”, akik képesek a túlvilággal/másvilággal/alternatív világgal kommunikálni, vagy képességeik révén betegséget felismerni (Maroslele, Apátfalva; Sarmaság/Sărmașăg, Románia).

A leíró és elemző, elbeszélő és diskurzusba hajló részeket sűrűn váltogató film sokféle információt közvetít. Mindenekelőtt témaválasztásával merészkedik a néprajztudomány, a folklorisztika számára kevésbé ismert terület, az ezoterika határára.⁴ Alapvetően két különböző – csupán irracionálisukban közös – tudati rendszer mezsgyéjén járunk, amelynek fókuszában egyetlen elem, az asztaltáncoltatás motívuma áll. A terület egyik pólusát a tradicionális népi, falusi hiedelem- és hitvilág alkotja, a másikat pedig az okkult tudományok modern kori válfaja, a magát szellemtanná kinövő spiritizmus. Az utóbbiról megtudhatjuk, hogy szélesebb körű nyilvánosságot élvező irányzata az Egyesült Államokból indult hódítóútjára a 19. század közepén, s vált népszerűvé Magyarországon is (Fónagy 1989:51–54). Elharapózó divatjáról a korabeli sajtó híradásai tudósítottak (Tarjányi 2002:11–23).

Az asztaltáncoltatás filmben bemutatott, élő gyakorlata és a narratívákban felidézett esetei, illetve a róluk szóló diskurzus lényegét tekintve két szinten, két különböző struktúrában ragadható meg. Az egyik a kulturális tér, amelyben egy műveltségi elem mozgásáról, társadalmi beágyazottságának mikéntjéről kaphatunk információkat. Közösségekben, különböző társadalmi csoportokban való terjedésének útvonala, vertikális irányú mozgása lehet itt a kérdés. Ezek szerint ebben a vidéki, posztnépi/populáris közegben az asztaltáncoltatás olyan jelenség, amely időről időre, újra és újra felbukkan kisebb-nagyobb közösségekben. Terjedésének egyik közvetítő helyszíne a katonaság – a múltban és a jelenben egyaránt⁵ –, illetve olyan, a technikát birtokló egyes személyek, akiknek kiléte néha ismert, hiszen tagjai a lokális közösségnek, és akik helyváltoztatásukkal egyben földrajzi terjesztésében is részt vesznek (vanyarci

példa). Máskor azonban az asztaltáncoltató személy kiléte ismeretlen, s úgy tűnik, nem is igazán érdekes (makói példa).

Az asztaltáncoltatás gyakorlatát végző személyek tudásának forrása lehet egy másik ismert személy, de arra is hoz példát a film, hogy megfelelő tréningezéssel bármilyen, véletlenszerűen összeálló csoport kísérletezését siker koronázhatja, s az asztal előbb-utóbb megmozdul. Máskor azonban nem a technikát kézben tartó személynek, hanem magának az asztalnak van jelentősége: materiális minőségét (régieket, nincs benne szög stb.) tartják meghatározónak az eljárás gyakorlatában (erdélyi eset).

Ugyanakkor a felhozott példákból jól körvonalazható a jelenség voltaképpen tartalma, a bemutatott közösségekben, csoportokban betöltött szerepe, funkciója. S talán ez az a pont, amely a kulturális motívum egyik legérdekesebb vonása. Nem kisebb kérdést feszeget a film, mint hogy egy olyan világnézeti tannak, eszmerendszernek, mint a spiritizmus, egyetlen, bár lényeges összetevője, módszerbeli alappillére miként viselkedik saját közegéből kiszakítva, egy másfajta környezetben. Milyen mértékben adaptálódik vagy alakul át eredendő szerepe?

A spiritizma összejövetel, szeánszok valódi célja a szellemvilággal, túlvilággal való folyamatos kapcsolattartás, a két világ közötti kommunikáció. Ehhez képest a filmen megörökített, két különböző helyszínre összpontosító eseménysor kapcsán sincs szó elhunyt lelkek megidézésének vagy bármilyen földöntúli kapcsolat kezdeményezésének szándékáról. Nincsen misztikus hangulatot megteremtő kellékekkel felszerelt, fény/árnyék/hang effektussal operáló milió (vö. például Mann 1981:2/435–464), és a földöntúli élmény befogadására mentálisan felkészült, kellőképpen megilletődött résztvevők köre sem. Egyszerű helyszíneken felvett, közönségesen berendezett konyhákban álló asztalt láthatunk, körülötte pedig fesztelenül beszélgető, nevetgélő embereket. A Nógrád megyei Vanyarcon sikerült kopogtatásra bírni az asztalt, s párbeszédet folytatni vele köznapi kérdésekről, amelyek a jelenlévőkkel kapcsolatos tényszerű információkra vonatkoztak. (Hány tulipán van az asztalon? Mennyi tyúkja van az asztalnál ülőnek? Hány éves az autója? Stb.) Ezen a helyszínen valójában az asztal volt a megszemélyesített főszereplő, akivel lehetett pörölni, „üsd ki, mert ha nem, én ütök!” stílusú beszédmodorban. A történet hasonlóképpen alakult az erdélyi faluban is, bár ott éppen akkor az asztal nem mozdult, bármennyire is kérelték a kihúzott fiók helyébe kiáltva, „asztalkám, emelkedjél fel!” szöveggel. A bemutatott esetek mintegy igazolják, hogy a technika működtethető, amit „bárki megcsinálhat, nem boszorkányság”. S ennél tovább nem is mennek; az asztaltáncoltatás itt, ezekben a körökben általában egy újfajta szórakozási formaként jelenik meg, amely – mint ahogy az elbeszélések megerősítik – a fiatalok vasárnap délutáni társas időtöltése volt a közelmúltban. A film ilyen értelemben illusztrálja egy korábbi terepmunka tapasztalatait is (Turai 1999).⁶

A jelenség társadalmi értelemben vett „fentről lefelé” történő mozgása során azonban ennél összetettebb tartalmak hordozójaként jelenik meg, hiszen a filmbeli elbeszélésekből és diskurzusokból kiviláglik, hogy mind az asztaltáncoltatás, mind pszichográf változata ezekben a társadalmi, kisközösségi csoportokban azért mégis felmutatja lényegét: elhunyt lelkek megidézése, illetve a jóslás egyik módszere. A makói és a szentmihályhegyi elbeszélések egyértelműen erről szólnak, és erre lehet következtetni a vanyarci lelkész megszólalásából is, aki a keresztény egyház hivatalos álláspontját képviselve magyarázza, hogy az ilyenformán megidézett szellem nem „az elhunyté,

hanem az ördögé”. Hasonlóképpen nyilatkoznak a véleményalkotásra bírt idős helybeli asszonyok is, akik az egyházi tanok ismeretében ítélik meg a jelenséget, és szólnak az „ördögi munka” (következésképpen valószínűleg megtörtént szellemidéző) gyakorlatáról.

A filmnek ezek a részei vezetnek át a tudati szférába, az értelmezés különféle tartományaiba.

A jelenséget magyarázó megközelítésnek két szempontját érvényesítették a készítők. Egyrészt egy belső, közösségen belüli látásmódot, amely a cselekvés gyakorlatáról tudomást szerző falusiaktól származott. A véleményalkotók másik köre a legitim és okkult tudományosság csoportokon kívüli szakembereiből állt.

A hagyományos gondolkodást képviselő idős falusiak nézete szerint a jelenség negatív a keresztény világkép alapján, vagyis gyakorlata tiltott, így szokás- és hitviláguknak nem is szerves része. Ebben az összefüggésben érdemes kiemelni a halotti szellemet idéző kortárs gyakorlat egy másik résztvevőjének beszámolóját. Ebben a történetben, bár az eljárás sikeres volt, eredményével a résztvevők valójában nem tudtak mit kezdeni, hiszen nem volt mögötte semmilyen tudati/eszmei, illetve hit- vagy meggyőződésbeli rendszer, amelynek nevében értelmezhető lett volna számukra a jelenség. Hiányzott a világkép, amelynek alapján a válaszmagatartás befogadást vagy elutasítást eredményezhetett volna. Maradt a tanácstalanság.

Végül a filmben ábrázolt jelenségekör egy hivatásos, szolgáltatásszerűen tevékenykedő „spiritualista” bemutatásával zárható. Itt a pszichográf, a magától író, médiumként szolgáló ceruza működését rögzítették. Ebben a sorban az ezoterikus tevékenységet szakmaként űző specialista képviseli a természetfölöttivel ápolt kapcsolatból élő modern városi jósok rétegét. A szakember esetünkben kijózanító szakszerűséggel vezette le a nézők előtt tényszerűen lezajló ezoterikus folyamatot. E foglalkozási rétegnek az utóbbi évtizedekben társadalmilag elfogadott térnyerésében a „posztmaterális fogyasztói átrendeződés érezteti a hatását: az emberek nemcsak a környezetbarát termékekre képesek többet áldozni fogyasztói kosarukban, hanem a lelki boldogságot, megnyugvást, bizonyosságot nyújtó tudásra is. A spirituális fellángolás marketing értelemben része annak a folyamatnak, amely a fogyasztókat »élményfogyasztóvá« teszi, az anyagi javak felől a hipervalóság befogadása felé tolvaa az igényeiket.” (TÁRKI 2010.)

A film, habár mondanivalójának tengelyében a szellemhit modern kori irányzatának mediasztikus technikája (és reflexiója) áll, mégsem ragad le csupán ennél a jelenségnél. Bár csak érintőlegesen, de felvillant eseteket egy-egy rendkívüli képességekkel megáldott személyről, akikben a hiedelem- és hitvilág folklorisztikai kutatásokból jól ismert alakjait vélhetjük felfedezni. Ilyen a Csongrád megyei Maroslelén élő halottlátó asszony, aki transzcendens élményeit, halottakkal kapcsolatos érintkezéseit mindennapi valóságként éli meg, és ilyenek az apátfalvi asszony és gyermekei, akik természetfölötti képességekkel, „mágikus többlettudással” rendelkeznek. Ennek révén bizonyos, mások számára láthatatlan dimenziókat/mezőket – átokra és betegségekre vonatkozó negatív energiákat – érzékelnek.

*

A szerkesztők-kutatók egyik érezhető dilemmája az anyagbőség lehetett, amivel meg kellett küzdeniük. A terepmunkával felszínre hozott gazdag adatanyag rámutatott arra, hogy a szellemhit különféle megnyilvánulásai nemcsak a történeti korokban (Pócs 2002:107–172), de a kortárs kultúrában is rendkívül szerteágazó jelenségcsoportot ölelnek fel, és a rendelkezésre álló egyetlen órába sűrítve lehetetlen úgy szólni róluk, hogy a szándék valahol ne csorbuljon.

A főcsapás – a spiritiszta technikák népi/populáris gyakorlata, tartalma és interpretációja – mellé így kerülhettek a tradicionális hitvilágból ismert különféle mediátortípusok (halottlátó, gyógyító) alakjai. Szerepeltetésük, jóllehet mellékösvényre tereli a téma vezetését, érzékelteti a jelenségcsoport megvalósulási formáinak összetettségét, a benne megjelenő személyiségtípusok és feladatköreik sokféleségét, amely számos hiedelem- és hitvilágbeli képződmény egyidejűségével, egymásmellettségével és egymásba olvadásával jellemezhető.⁷ Az interjúkban megjelenő esetek arra is rámutatnak, hogy ezek a mediátor típusú személyiségek miként vesznek fel a korszellemhez/-divathoz alkalmazkodó új vonásokat (például modern terminológiák használata: az apátfalvi példában a látók a betegséget „diagnosztizálják”).⁸

A filmben alkalmazott módszer kettőssége, az adott jelenség kortársként való ábrázolásának lendülete és a történeti utalások (például a 14. századi francia példa a visszatérő halott lélek képzetéről) esetlegessége között nem teljes az egyensúly. Itt is érződik a kortárs adatok mennyiségének, gazdagságának elsöprő ereje, amely mellett az értelmezést történeti síkra (is) terelni akaró elképzelés valamelyest megtörik. A film építkezésében érzékelhető tartalmi és megközelítésbeli/módszertani arányeltolódást azonban jól ellensúlyozza a különböző értelmezési szintek (csoporton belüli és kívüli diskurzusok, hivatalos és alternatív tudományosság) dramatikájának lendületes kezelése. Mindent egybevetve a dokumentumfilm, még inkább a filmmel írt tanulmány a nézők számára nagyon közvetlen módon és hitelesen közelít túlracionalizált és tudáselven működő világunkban a tudat különféle formái felé, kiterjesztve az érdeklődést a racionalitáson túli dimenziók irányába.

JEGYZETEK

1. Sokak számára emlékezetesek még Moldován Domokos népi hiedelemvilágról szóló filmjei, közöttük a putnoki halottlátó asszony, Jolánka alakja (A halottlátó, 1977; Rontás és reménység, 1980–1981; előbbi kritikájához vö. Czövek 1987:94).
2. Iskolai tananyagként elsősorban a szépirodalmi alkotásokban megjelenő szellemhistóriákból szerezhető némi ismeret a témáról. Tarjányi Eszter könyvében megtalálható ennek magyar és nemzetközi tárháza, különös tekintettel a spiritizmus nyomán terjedő, a művészetekre, elsősorban az irodalomtudományra gyakorolt hatására (Tarjányi 2002).
3. Az utóbbi időszak egyik népszerű játékfilmje volt a *Ghost* (1990), melyben a nagyvárosi környezetbe ültetett spiritizmus volt a történet vezető cselekménye. Legutóbb a *Szellemeikkel suttyogó* című amerikai tévéfilmsorozat (2007-től TV2, AXN) főszereplője rendelkezik olyan természetfölötti képességekkel, amelyek segítségével látja, hallja a halottak szellemét, és beszélhet is velük. Az epizódokban nem a borzongatás a lényeg, hanem az élők és holtak (általában) rokoni kapcsolataiban fennálló problémák közös megoldása, amiben a főszereplő közvetítőként műkö-

dik. A megjelenő szellemek lehetnek jók és rosszak, mint a világos és sötét oldal képviselői (Wikipédia: Szellemekkel suttogó).

4. Újabbban a kutatás is felfigyelt a kétféle, legitim és nem hivatalos tudományosság egymás mellett és kölcsönhatásban élő jelenségére: Mund 2004:152–171.
5. A saját élményeit elbeszélő fiatalember szerint az asztaltáncoltatás különösen az 1989-et követő rendszerváltozás után lett népszerű a sorkatonai szolgálatukat töltő csoportokban.
6. Legutóbb a szórakozás populáris vonulatában, a TV2 *Kiválasztott* című műsorában Uri Geller, a híres mentalista (= a bűvészet egy mai irányzata) vezetésével volt látható az asztaltáncoltatás/-mozgató, ahol a jelenség tartalmát veszítve, pusztán mutatványként szerepelt. Itt mindjárt egyszerre több asztal mozgásának lehettek tanúi a nézők: a show-műsorban egy magas porondon állítottak fel három asztalt, melyet a közönség sorából kiválasztott szereplők serkentettek mozgásra (Szilágyi 2008).
7. A folklorisztikai kutatás próbálta meg a hiedelemnarratívák és a boszorkányperek történeti szövegei, valamint a megfigyelt élő gyakorlat alapján körülhatárolni, modellálni azokat a hiedelem- és hitvilágbeli struktúrákat, képzetrendszereket, amelyekbe ezek a különböző funkcióban működő személyek beleilleszkedtek (például Pócs 1997).
8. A korábbi hiedelem- és hitrendszerek, valamint a kortárs kultúra közötti viszonyhoz vö. Mund 2004.

IRODALOM

CZÖVEK JUDIT

1987 Halottlátók a magyar néphagyományban. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék. /*Studia Folkloristica et Ethnographica*, 21./

FÓNAGY IVÁN

1989 [1943] A mágia és a titkos tudományok története. Budapest: Tinódi.

MANN, THOMAS

1981 A varázshegy 1–2. Budapest: Európa.

MUND KATALIN

2004 Racionalizált spiritualitás: a csodakeresés formái egy deszakralizált világban. In Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Pócs Éva, szerk. 152–171. Budapest: Balassi. /*Tanulmányok a transzcendensről*, 4./

PÓCS ÉVA

1990 Néphit. In Magyar néprajz. 7. Népszokás. Néphit. Népi vallásosság. Dömötör Tekla, főszerk. 579–618. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1997 Élők és holtak, látók és boszorkányok. Mediátori rendszerek a kora újkori forrásokban. Budapest: Akadémiai Kiadó.

2002 Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Budapest: L'Harmattan. /*Válogatott tanulmányok*, 1./

SZILÁGYI ANDRÁS

2008 Megtaláltuk az asztaltáncoltató embereket. Internetcím: http://szkeptikus.blog.hu/2008/03/31/palastolt_szemfenyvesztes_mentalista_show_a_tv2_n.

TARJÁNYI ESZTER

2002 A szellem örvényében. A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai. Budapest: Universitas.

TÁRKI

2010 Túl a megmagyarázhatón. Az ezoteriáról. Társadalmi klímariport 12. február 2. A TÁRKI és az Image Factory kutatási jelentése. Internetcím: <http://www.urbanlegends.hu/2010/02/ezoteria-tarki-kutatas/>.

TURAI TÜNDE

1999 A somlyóújlaki asztal és asztaltáncoltatás hiedelemköre. Erdélyi Múzeum 61(3–4):249–263.

